

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş

Doç. Dr. Mehmet Ümit

Arş. Gör. Bilal Kır

1. Baskı

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

ISBN 978-975-548-485-3
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İMÂM MÂTÜRİDÎ VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN

Editörler
Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş
Doç. Dr. Mehmet Ümit
Arş. Gör. Bilal Kır

Sayfa Düzenlemesi
Hamit Sağlam

Kapak Tasarımı
Eren Sakız

Kapak Resmi
Şerbu't-Te'vilât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 48

Baskı / Cilt: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 44451

1. Baskı
Ekim 2019, İstanbul

İlahiyat Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
YAYINLARI

Ümraniye
Belediyesi

Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* Sempozyumu M.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler üzerine inşa edilen metinler, kör hakem sürecinden geçerek kitap hâline getirilmiştir. Metinlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu müelliflerine, teli hakları editörlere, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

İMÂM MÂTÜRİDÎ'NİN ULÛHIYET ANLAYIŞI KONUSUNDA YAHUDİ TEOLOJİSİNE İLİŞKİN ELEŞTİRİLERİ

Recep ÖNAL**

GİRİŞ

Müslümanlar ve Yahudiler arasında yaşanan teolojik tartışmalarda ve reddiye geleneğinde Müslüman bilginlerin Yahudilere yönelttikleri eleştirin başında hiç şüphesiz onların ulûhiyet inançları gelmektedir. Allah'ın mutlak birliğini (tevhid inancını) savunan Müslüman bilginleri, bu tutuma sevk eden etkenlerin başında ise Yahudi kutsal kitaplarında antropomorfik (insanbiçimci) özellikler ifade eden sıfatların Allah'a nispet edilmesi gelmektedir. Bunun yanı sıra İslâm'ın takdim ettiği Allah tasavvuru da önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü Kur'an'da geçen "*Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.*"¹, "*Hiçbir şey O'nun misli değildir.*"² gibi âyetler Allah'ın hiçbir beşerî vasıfla nitelendirilemeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Bu nedenle başta İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944) olmak üzere birçok Müslüman bilgin, tevhid inancını bütün ilâhî dinlerin vazgeçilmez temel unsuru kabul edip, aklî açıdan temellendirerek Yahudileri bu inancı tahrif edip, buna aykırı anlayışlar benimsemeleri nedeniyle çeşitli açılardan eleştirmişlerdir.

Mâtürîdî'nin Yahudilere yönelik eleştirilerinin daha iyi anlaşılması bakımından önce Yahudilerin Tanrı tasavvurları hakkında genel bilgi verilecek daha sonra Mâtürîdî'nin konuya ilişkin tenkitleri ele alınacaktır.

Yahudilik, semitik ve ilâhî kökenli dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm) en kadîm olanıdır. Semitik dinlerin en temel unsurunu ise Tanrı inancı oluşturmaktadır.³ Bu bakımdan Yahudi inanç esaslarının temeli bu inanca dayanmaktadır. Ayrıca Yahudilerin kutsal kitaplarında üzerinde durulan en önemli husus da Tanrı'nın birliğidir.⁴ Kitâb-ı Mukaddes'te Tanrı'yı ifade etmek için birçok isim zikredilmektedir. Fakat bunlar arasında en önemli olanı Tanrı'nın özel ismi olarak kullanılan

* Bu çalışma, "Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı.

1 el-İhlâs 112/4.

2 eş-Şûrâ 42/11.

3 Aydın, *Dinleri Tarihinde Okumak*, s. 47.

4 Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 715; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 171.

ÖNAL, Recep, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, İstanbul: Emin Yayınları, 2013.

TARAKÇI, Muhammet, "Tahrif", *DİA*, XXXIX., 422-424.

TARAKÇI, Muhammet, "Tevrat ve İncil'in Tahrifi İle İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl İslam Araştırmaları*, 2/2 (2004): 33-54.

İMÂM MÂTÜRİDÎ'NİN ULÛHIYET ANLAYIŞI KONUSUNDA YAHUDİ TEOLOJİSİNE İLİŞKİN ELEŞTİRİLERİ*

Recep ÖNAL**

GİRİŞ

Müslümanlar ve Yahudiler arasında yaşanan teolojik tartışmalarda ve reddiye geleneğinde Müslüman bilginlerin Yahudilere yönelttikleri eleştirin başında hiç şüphesiz onların ulûhiyet inançları gelmektedir. Allah'ın mutlak birliğini (tevhid inancını) savunan Müslüman bilginleri, bu tutuma sevk eden etkenlerin başında ise Yahudi kutsal kitaplarında antropomorfik (insanbiçimci) özellikler ifade eden sıfatların Allah'a nispet edilmesi gelmektedir. Bunun yanı sıra İslâm'ın takdim ettiği Allah tasavvuru da önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü Kur'an'da geçen "*Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.*"¹, "*Hiçbir şey O'nun misli değildir.*"² gibi âyetler Allah'ın hiçbir beşerî vasıfla nitelendirilemeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Bu nedenle başta İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944) olmak üzere birçok Müslüman bilgin, tevhid inancını bütün ilâhî dinlerin vazgeçilmez temel unsuru kabul edip, aklî açıdan temellendirerek Yahudileri bu inancı tahrif edip, buna aykırı anlayışlar benimsemeleri nedeniyle çeşitli açılardan eleştirmişlerdir.

Mâtürîdî'nin Yahudilere yönelik eleştirilerinin daha iyi anlaşılması bakımından önce Yahudilerin Tanrı tasavvurları hakkında genel bilgi verilecek daha sonra Mâtürîdî'nin konuya ilişkin tenkitleri ele alınacaktır.

Yahudilik, semitik ve ilâhî kökenli dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm) en kadîm olanıdır. Semitik dinlerin en temel unsurunu ise Tanrı inancı oluşturmaktadır.³ Bu bakımdan Yahudi inanç esaslarının temeli bu inanca dayanmaktadır. Ayrıca Yahudilerin kutsal kitaplarında üzerinde durulan en önemli husus da Tanrı'nın birliğidir.⁴ Kitâb-ı Mukaddes'te Tanrı'yı ifade etmek için birçok isim zikredilmektedir. Fakat bunlar arasında en önemli olanı Tanrı'nın özel ismi olarak kullanılan

* Bu çalışma, "Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı.

1 el-İhlâs 112/4.

2 eş-Şûrâ 42/11.

3 Aydın, *Dinleri Tarihinde Okumak*, s. 47.

4 Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 715; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, s. 171.

YHVH (Yehova)'dır.⁵ Yehova ismi, yüklendiği sıfatlar itibariyle İslâm'daki Allah lafzından oldukça farklı olup, onun yerini karşılamamaktadır. Öyle ki, Yehova'ya verilen sıfatlar aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği üzere bazen hata yapan, bazen verdiği emirlerden pişman olan, bazen de Hz. Ya'kûb ile güreş tutan bir tanrıyı ifade etmektedir. Bununla birlikte her ne kadar Yahudilikle ilgili metinler ve bunların şerhleri, teccîme (Tanrı'yı cisimleştirmeye) meyilli olup, bu konuda aşırılık arz etse de mutedil Yahudilikte Tanrı'nın yüceliği ve kutsiyeti kendisini gösterir.⁶ Nitekim en kutsal Yahudi kaidelerinden biri olan ve her dindar Yahudi tarafından günün değişik zamanlarında tekrarlanmakta olan "*Dinle ey İsrâîl! Tanrımız Rab bir olan Rab'dir*"⁷ âyeti Tanrı'nın birliği konusundaki titizliği göstermesi bakımından önemlidir.⁸ Dolayısıyla Yahudiliğin ulûhiyet anlayışının temelini Tanrı'nın varlığı ve birliğinin oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte Yahudilerin ulûhiyet anlayışında biri aşkın diğeri beşerî (cisimleştirilmiş) Tanrı olmak üzere iki farklı inanışın olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni de Kitâb-ı Mukaddes'te iki farklı yaklaşımı da destekleyen ibarelerin yer almasıdır. Sözgelimi Kitâb-ı Mukaddes'te "*Tanrı birdir,⁹ her şeye gücü yetendir (kâdirdir),¹⁰ âlemlerin yaratıcısı ve sahibidir,¹¹ her şeyi bilir,¹² bütün varlıkların rabbidir, O görülmez,¹³ O'nun resim ve heykeli yapılmaz,¹⁴ çok sabırlıdır ve inâyeti büyüktür,¹⁵ yücedir, cebbardır.*"¹⁶ şeklinde geçen âyetler Tanrı'nın aşkın olduğunu gösteren ifadelerdir. Ancak Tanrı'nın birliği konusunda son derece titizlik gösteren, O'nu takdis ve tenzihte bulunan bu ifadelere rağmen, Kitâb-ı Mukaddes'te ikinci yaklaşımı destekler mahiyette Tanrı, bazen antropomorfik/beşerî niteliklere sahip bir varlık olarak da takdim edilmektedir. Örneğin aynı kutsal metinde Tanrı, kendisini kan dökücü, yakıp yıkmayı, Yahudi düşmanlarından intikam almayı seven;¹⁷ insanı yarattığından

5 Yahudilikte Tanrı için kullanılan isimler ve YHVH kelimesinin anlam ve önemi için bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 718-719; Aydın, "Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi", s. 103-128; Gürkan, *Yahudilik*, s. 80.

6 Tunçbilek, "İslâm'ın Dışındaki Monoteist Düşünce ve İnançlarda Ulûhiyet Anlayışı", s. 128.

7 Tesniye 6:4.

8 Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, s. 72; Firestone, *Yahudiliği Anlamak: İbrahim'in Çocukları*, s. 88.

9 Çıkış 20:2-3; Tesniye 6:4, 5.

10 Tekvin 17:1; Nahum 1:4.

11 Tekvin 1:1; Çıkış 20:11.

12 Mezmurlar 139:1-4.

13 Çıkış 33:20-23.

14 Çıkış 20:4.

15 Mezmurlar 145:8.

16 Mezmurlar 145:11.

17 Çıkış 12:12; Yasa'nın Tekrarı 7:1-2; 20:12-17.

dolayı pişman olan ve üzüntü duyan;¹⁸ işitme,¹⁹ koklama²⁰ ve dokunma²¹ duyuları bulunan; ağza,²² dudaklara, dile,²³ ele ve pazuya²⁴ sahip olan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Yine benzer şekilde Tanrı'nın âlemi altı günde yarattıktan sonra yorulup, Cumartesi günü iş bittikten sonra istirahata çekildiği,²⁵ Hz. Ya'kûb ile güreşip, ona yenildiği ve bu nedenle Hz. Ya'kûb'un "İsrâil" adını aldığı ifade edilmektedir.²⁶ Hâlbuki yukarıda geçtiği üzere Kitâb-ı Mukaddes'te Tanrı'yı her şeyden üstün tutan ve hiçbir şeye benzemediğini ifade eden âyetler mevcuttur.

1. MÂTÜRÎDÎ'NİN ULÛHİYET BAĞLAMINDA YAHUDİLERE YÖNELTİĞİ TEMEL ELEŞTİRİLERİ

Mâtürîdî'ye göre, ilâhî dinlerin temelini tevhid merkezli inanç esasları oluşturmuştur. Bu inançları Allah'tan geldiği şekliyle koruyan din sahipleri "Hanif" veya "Müslüman"; koruyamayan ve tahrif eden din sahipleri ise "Ehl-i Kitâb" ismini almaktadır. Bu anlamda Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb terimini ilâhî vahye mazhar olan, tevhid, kitap, nübüvvet ve âhiret gibi konularda bilgileri olan, fakat kendilerine vahyedilen tevhid inancını çeşitli sebeplerle tahrif eden Yahudi ve Hıristiyanları ifade etmek için kullanmıştır.²⁷

Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb olarak değerlendirdiği Yahudileri, Tanrı'nın mutlak birliği (tevhid inancı) ilkesinden ve tenzih prensibinden hareketle ulûhiyet (Tanrı) anlayışları konusunda eleştirmiştir. Ona göre her ne kadar Yahudilik temelde vahiy kaynaklı olup tektanrıcılığa dayalı bir din olsa da, çeşitli faktörlerin etkisi sonucu tevhid inancından uzaklaştırılarak tahrif ve tebdîle uğramış bir dindir.²⁸ Bunun en önemli göstergesi de Yahudilerin antropomorfik (insanbiçimci) karaktere bürünmüş bir Tanrı anlayışını kabul etmeleridir.²⁹ Bu nedenle Mâtürîdî'ye göre Yahudiler ulûhiyet konusunda teşbîh³⁰ düşerek iki açıdan aşırıya kaçmışlar ve tevhid inancını tahrif

18 Tekvin 6:5-7; 8:21.

19 Sayılar 11:1.

20 Tekvin 8:21.

21 Eyûb 19:21.

22 İşâyâ 1:20; 11:4.

23 İşâyâ 30:27.

24 İşâyâ 62:8; 65:2.

25 Yahudi şeriatında bundan dolayı Sebt (Şabat) günü çalışmak yasaklanmıştır. Tekvin 2:1-3; Çıkış 31:14-17.

26 Tekvin 32:22-30; 45:9-18. Krş. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 651-652, 790; Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 82-83.

27 Detaylı bilgi için bkz. Önal, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, s. 93 vd.

28 Bkz. Önal, "Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği: Tahrif Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri", s. 333-352.

29 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 150-151.

30 Teşbîh, ma'budu insana yaklaştırmak, insan ile ma'bud arasında yakınlık-benzerlik nitelikleri

etmişlerdir. Bunlardan ilki Yahudilerin Tanrı'yı beşerî (antropomorfik) özellikler ile vasıflandırmaları, diğeri de O'na oğul isnadında bulunmalarıdır.³¹ Mâtürîdî, bu kanaate muhtemelen Kur'an verilerinden³² ve Yahudilerin kutsal kitaplarında Tanrı'ya isnad edilen beşerî sıfatlardan hareketle ulaşmıştır.³³ Tevrat'ta yer alan teşbîh, temsil ve şirk ifadeleri sadece Mâtürîdî'nin değil, diğer İslâm âlimlerinin de aynı kanaate varmalarına neden olmuştur. İslâm âlimleri, Tevrat'taki ifadelerden hareketle Yahudilerin kendi dinlerini ve kutsal kitaplarını tebdil ve tahrif ettikleri sonucuna varmışlardır. Eleştirilerinin büyük bir kısmını da antropomorfik Tanrı tasavvurlarına ve teşbîh anlayışlarına yöneltmişlerdir. Bu eleştiriler karşısında Yahudi âlimleri, teşbîh anlayışını kabul etmemiş, aksine Tevrat'ta teşbîh ifade eden âyetleri Yunan felsefesinden yararlanarak te'vil etmeye çalışmışlardır.³⁴ Bunu ilk başlatan da Yahudilerin ilk filozofu kabul edilen İskenderiyeli Philon (M.S. 50) olmuştur. O, din ve felsefeyi, vahiy ve akli, hikmet ve kelâmı uzlaştırmaya teşebbüs etmiştir.³⁵ Bu nedenle o, Yahudi inanç esaslarını belirleyen ilk kişi olarak kabul edilmiştir.³⁶

Bunun dışında İslâm dünyasında yetişen Ebû Eyyûb Süleymân b. Yahyâ b. Cebrol (ö. 450/1058) ve Mûsâ b. Meymûn (ö. 602/1205) gibi birtakım Yahudi din âlimi ve filozofları da Philon'un yolunu devam ettirmişlerdir. Bu Yahudi âlimleri, Kitâb-ı Mukaddes'teki antropomorfik ifadelerin hakiki değil, mecâzî anlamda algılanması gerektiğini ileri sürerek Tevrat'ta yer alan Tanrı ile ilgili bütün beşerî sıfatları te'vil etmişlerdir.³⁷ Örneğin ünlü Yahudi bilgini Mûsâ b. Meymûn, Allah ile mahlûkat arasında asla bir benzerlik bulunmadığını, Allah'ın cisim olmadığını, cisim olduğunu çağrıştıran anlamları ondan nefyetmek gerektiğini, çünkü Tevrat'ın "Öyleyse Tanrı'yı kime benzeteceksiniz? Neyle karşılaştıracaksınız onu? Beni kime benzeteceksiniz, diyor kutsal olan."³⁸ ve "Senin benzerin yok ya Rab."³⁹ şeklindeki âyetleriyle teşbîhi nefyettiğini söylemiştir.⁴⁰ Günümüzdeki Yahudi bilginleri de

olduğunu göstermek, insan hakkında düşünülen her şeyi ma'bud için de düşünmek ve ona izafe etmek anlamlarını ifade eden bir kavramdır. Bkz. Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, s. 76.

31 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 150-151.

32 Bkz. et-Tevbe 9/30; el-Mâide 5/64; Âl-i İmrân 3/181.

33 Bkz. Tekvin, 6:5-7; 8:21; 32:22-30; 45:9-18; Çıkış 12:2; Yasa'nın Tekrarı 7:1-2; 20:12-17; Sayılar 11:1; Eyûb 19:21; İşâyâ 1:20; 11:4; 30:27; 62:8; 65:2.

34 Müslüman kelâmcılar ile Yahudi âlimleri arasında geçen konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, s. 61-83.

35 Kaufmann-Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", s. 100; Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, s. 17.

36 Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü*, s. 146.

37 Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 66-67; Armstrong, *Tanrının Tarihi*, s. 301-303; Tunçbilek, "İslâm'ın Dışındaki Monoteist Düşünce ve İnançlarda Ulûhiyet Anlayışı", s. 131.

38 Yeşaya 40:18, 25.

39 Yeremya 10:6.

40 İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâirîn*, s. 86, 136. Ayr. bkz. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, s. 67-69.

Tevrat'ta geçen antropomorfik tasvirler konusunda İbn Meymûn'un bu yaklaşımını devam ettirmişlerdir.⁴¹ Onlara göre de Tevrat'ta geçen bu tasvirler, Tanrı bilgisini insan anlayışına yaklaştırmak ve insan zihninin algılamada zorlanacağı felsefi fikirlerin anlaşılması hususunda ilk devir insanlarına yardımcı olmak için kullanılmıştır.⁴² Çünkü Tanrı'ya atfedilen bu vasıflar insanların, Tanrı'nın varlığını idrak etmeleri sonucu içlerinde uyanan insanî duygularını temsil etmektedir. Aynı zamanda O'nun gerçek vasıflarını oluşturmadığı gibi bu vasıflar gerçekte insanların tasvir etme yeteneğinin de ötesindedir.⁴³

İmâm Mâtürîdî, Yahudilere ilişkin ulûhiyet eleştirisinde onların teşbîh anlayışı üzerinde durmuş, bu çerçevede Allah'a oğul isnad etmeleri, O'nun hakkında uygunsuz konuşmaları ve O'nu açıkça görmek istemeleri şeklinde tezahür eden Tanrı anlayışlarını çeşitli açılardan eleştirmiştir. Ayrıca konuyla yakından ilgisi olması bakımından Yahudilerin din adamlarını da rab edindiklerine dikkat çekmiş, bu tutumlarını tevhid inancından sapma olarak değerlendirip tenkid etmiştir.

1.1. ALLAH'A OĞUL İSNADINDA BULUNMALARI

İmâm Mâtürîdî, Allah'ın oğul sahibi olduğuna inananları üç grupta mütalaa eder. Bunlardan birincisi Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğuna inanan Yahudiler; ikincisi İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Hıristiyanlar; üçüncüsü de meleklelerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyen Arap müşrikleridir.⁴⁴ Ona göre Ahzâb 33/57⁴⁵ Allah'a uygun düşmeyecek nitelermelerde bulunan bu üç grup hakkında inmiştir.⁴⁶ Bu bağlamda Mâtürîdî, Yahudilerin ve Hıristiyanların ulûhiyet konusunda aşırıya gitmekten kurtulamadıklarına dikkat çeker. Bu aşırılıktan kastın da her iki zümrenin dinde konulan sınırları aşarak Allah'tan başkasına ilâhlık ve rabliği nispet etmeleri, bu çerçevede gerek peygamberlerini gerek dinî şahsiyetlerini tanrısal mertebeye çıkararak Üzeyir ve İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri olduğunu belirtir.⁴⁷ Bununla birlikte Mâtürîdî, Yahudi ve Hıristiyanları Arap müşrikleri ile kıyaslayarak aralarında fark bulunduğuna dikkat çeker ve bu görüşüne de "*De ki: 'Ey Ehl-i Kitâb! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin...'*"⁴⁸ ifadesini delil gösterir. Buradan hareketle o, Yahudi ve Hıristiyanların geçmiş nebilerin ve resullerin dini

41 Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 82-82; Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 66-67.

42 Işık, *Âmiri'ye Göre İslam ve Öteki Dinler*, s. 71.

43 Firestone, *Yahudiliği Anlamak*, s. 83.

44 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 162; XI, 381.

45 Âyetin meâli şöyledir: "*Şüphesiz Allah ve resulünü incitenlere, Allah dünya ve âhirette lanet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır*".

46 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 381-382.

47 Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 329, 340, 344-345; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid Tercümesi*, s. 151.

48 el-Mâide 5/77. Ayr. bkz. en-Nisâ 4/171.

üzere olduklarını iddia ettiklerini, bu iddiaları nedeniyle Allah Teâlâ'nın "...*Dininde aşırıya gitmeyin*" buyurarak onların dinlerindeki aşırılıklarına dikkat çektiğini ve onlara bunu yapmayı yasakladığını belirtir. Buna karşılık Mâtürîdî, müşriklerin takip ettikleri bir dinlerinin, ilâhî kaynaklı bir kitaplarının ve iman ettikleri bir peygamberlerinin olmadığını, bu nedenle söz konusu âyette geçen ifadeyle müşriklerin değil Ehl-i Kitâb'ın muhatap alındığını ifade eder.⁴⁹

Kur'an'da Yahudilere ilişkin en önemli tenkid konularının biri, Allah'a oğul isnad edilmesidir. Onların bu isnadı, Kur'an'da "*Yahudiler dediler ki: Üzeyir Allah'ın oğludur...*"⁵⁰ şeklinde açıkça belirtilmiştir. Mâtürîdî de Kur'an'ın vermiş olduğu bu veriler doğrultusunda konuyla ilgili eleştirilerini yapar. Mâtürîdî, Yahudilerin antropomorfik (insan biçimci) tanrı anlayışlarını eleştirirken Üzeyir'in kimliği hakkında herhangi bir bilgi vermez, Allah'a oğul isnad etmenin aklî ve naklî açıdan imkânsızlığını ispatlamaya çalışır.

Mâtürîdî'nin konuya ilişkin eleştirilerine geçmeden önce Yahudilerce Ezrâ olarak bilinen Üzeyir'in Yahudi tarihindeki yeri ve önemi hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bazen Malaki olarak da isimlendirilen Ezrâ, Yahudi din ve tarihinde önemli bir isimdir. O peygamber değildir; fakat peygamberden de öte bir konuma sahiptir.⁵¹ Hatta Yahudi kaynaklarında (Talmud'da) Ezrâ için: "*Şâyet Mûsâ, ondan önce gelmiş olmasaydı, Ezrâ Tora'nın vahyine muhatap olabilirdi*" denmekte,⁵² Mûsâ'dan sonra ikinci Mûsâ kabul edilecek kadar kendisine önem atfedilmekte ve "Yahudiliğin babası" olarak isimlendirilmektedir.⁵³ Ezrâ'nın Yahudi tarihinde ön plana çıkışı ise Babil sürgünü sonrasında cemaatin başında Kudüs'e döndükten sonra olmuştur. Onu Yahudiler için değerli kılan en önemli özelliği de İsrâil topraklarında yaşayan Yahudiler arasında sözlü yorumu ile birlikte tamamen unutulmuş Tevrat'ı yeniden oluşturmasıdır. Bu nedenle o, "Tevrat'ın usta yazıcısı" (sofer)⁵⁴ olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵ Ayrıca Yahudi kutsal kitaplarında Ezrâ, Babil sürgünü sonrasında İsrâiloğullarının Kudüs'e geri dönmelerini sağlayan, onların dinî ve siyasî liderliğini yapan bir şahsiyet olarak da tasvir edilmiştir.⁵⁶ Günümüz

49 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 283-284. Ayr. bkz. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 117-118.

50 et-Tevbe 9/30.

51 Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 127.

52 Kaufmann-Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", s. 99.

53 Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi: Yahudiliğin Mimarı Ezra*, s. 135.

54 Sofer, Tora'yı yazan ve bu iş için özel olarak eğitilmiş kişiye verilen bir unvandır. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 631.

55 Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 127.

56 Bkz. Ezra 1-10. bablar. Krş. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 170-171.

Yahudilik düşüncesini sistematize eden ilk kişi olan Ezrâ,⁵⁷ Yahudiliğin gerçek kurucusu kabul edilir.⁵⁸

İslâm kaynaklarında ise genel olarak Ezrâ'nın Üzeyir olduğu düşünülmektedir. Kur'an'da, Hıristiyanlar gibi Yahudiler de Allah'a oğul isnad etmekle suçlanmakta, Allah'ın oğlu olarak kabul ettikleri kişinin de Üzeyir olduğu bildirilmektedir.⁵⁹ Ancak onun kimliği hakkında açıklayıcı bilgi sunulmamaktadır. Müslüman bilgilerin Üzeyir hakkında verdikleri bilgilerin Ezrâ'ya işaret ettiği görülmekle birlikte, Yahudilere ait olduğu belirtilen bu inancın temelleri konusunda farklı iddialar da ileri sürülmüştür. Bu iddialardan birine göre, Üzeyir şifahî yolla gelen Tevrat'ı unutulmaya yüz tuttuğu bir sırada derlediği için Yahudiler kendisine insanüstü bir varlık gözüyle bakarak, onun Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmişlerdir. Bir diğer iddiaya göre de, öteden beri hak yoldan sapanlar, kutsal tanıdıkları kimseleri, peygamberlerini veya liderlerini Allah'ın oğlu sanırlardı. Dünyanın birçok yerinde bu inancın izlerini görmek mümkündür. Meselâ müşrikler de melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ediyorlardı. İşte muhtemelen bu inanç, putperestlikten Yahudiliğe hatta oradan da Hıristiyanlığa geçmişti. Bu hususta ileri sürülen bir başka iddia da, söz konusu inancın Hz. Peygamber zamanındaki bazı Tevrat metinlerine dayandığı şeklindedir.⁶⁰ Yahudi asıllı bir araştırmacı olan Simon Szysman, Üzeyir'in Ezrâ olduğunu kabul etmektedir. O, bu konuda İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) naklettiği, "Yahudiler arasında yalnızca Yemen tarafında yaşayan Saddükiler 'Üzeyir, Allah'ın oğludur' derlerdi" şeklindeki ifadesinin Kur'an'ın dışında başka tarihî kaynaklara da dayanmış olabileceğini söylemektedir.⁶¹

Diğer taraftan Kur'an'ın Yahudilerin bu inancı hakkında verdiği bilgiler günümüz Yahudi kutsal kitapları ve tarihî kaynakları ile kıyaslandığında çelişkili gibi görünmektedir. Zira Yahudi kaynaklarında Ezrâ'nın Allah'ın oğlu olarak yüceltildiğine ya da ilâhlaştırıldığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Günümüzde, onu ilâhlaştıran Yahudi cemaati de bilinmemektedir.⁶² Yahudilik üzerinde yaptığı çalışmalarla bilinen günümüz araştırmacılarından Baki Adam, bu durumu açıklamak için Hicâz Yahudilerinin inançlarına dikkat çekmektedir. Ona göre, Yahudi mistisizminin temelini oluşturan Merkabah (ilâhî taht) mistisizmde önemli bir yeri olan Enohiyan literatürü Hicâz Yahudilerinin inancının belirlenmesinde önemli bir paya sahiptir. Merkabah mistisizminin temel figürü ise Metotron denilen baş melek olup,

57 Ezra'nın tarihsel ve dinsel kimliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, s. 45-58; Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, s. 135-230.

58 Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 124.

59 et-Tevbe 9/30.

60 Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 30-31.

61 Güner, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, s. 178.

62 Adam, "Müslümanların Yahudilere Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler", s. 110.

Tanrı'dan sonra gelen ikinci Tanrı (Yahve) olarak tanımlanır. Aynı zamanda Metot-ron, Tevrat'ın Tekvin kitabında sözü edilen Yared oğlu Enoh'tur. Enoh, Tanrı'nın oğlu ve onun sağ elidir. İnsanî bir yöne sahip olup Tanrı ile insanlar arasındaki tek aracı konumundadır. Bu bilgilerden hareketle Baki Adam, Hicâz Yahudilerinin "Tanrının yardımcısı" anlamında Enoh'u, Hıristiyanların Hz. İsa'yı niteledikleri gibi Tanrı'nın oğlu olarak nitelendirdiklerini, dolayısıyla Kur'an'da sözü edilen Üzeyir'in Ezrâ değil Enoh olduğunu ileri sürerek problemi çözmeye çalışmaktadır.⁶³

Netice olarak tüm bu tartışmaları bir tarafa bırakırsak Ehl-i Kitâb kapsamında değerlendirilen Yahudi ve Hıristiyanların kimi zaman Allah'ı insana kimi zaman ise insanı Allah'a benzetmeleri dolayısıyla insanbiçimci tanrı anlayışının, İslâm öncesi ilâhî dinlerde aşırıya kaçma ve sapma olarak kendini gösterdiği bir gerçektir. O hâlde Yahudiliğin dinî, millî ve siyasî tarihinde önemli bir yeri olan Ezrâ'nın, bazı Yahudi gruplarınca Kur'an'da da ifade edildiği üzere "Allah'ın oğlu" diye anılması ve ona bu şekilde inanılmasının tabii olduğunu söylemek mümkündür.

Yahudilerin bu çarpık ulûhiyet anlayışları gerek Kur'an gerekse Müslüman kelâmcılar tarafından da şiddetle reddedilip tenkid edilmiştir. İlk dönem kelâmcılardan olan Mâtürîdî de eserlerinde dinlerdeki bu sapma ve aşırılıklara dikkat çekmiş ve eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre Yahudilerin çarpık ulûhiyet anlayışlarının en bariz örneği Allah'a çocuk isnad edilmeleridir. Bunun temel sebebi Yahudilerin Allah'ı maddeci bir zihniyetle anlamaya ve değerlendirmeye çalışmalarıdır. Bu nedenle onlar Allah'ı gereği gibi anlayamayan bir topluluktur. Şâyet durum böyle olmasaydı, onlar Allah'a oğul isnadında⁶⁴ bulunmazlardı.⁶⁵ Ayrıca Mâtürîdî, bu isnadları sebebiyle Yahudilerin yaratılmış olanı Allah'a nispet ettiklerini, bu nedenle de müşebbihe olduklarını belirtir.⁶⁶ Bu bağlamda o, Yahudilerin Allah'ı insan şeklinde düşünerek Hz. Peygamber'e geldiklerini, yaratılmışlara has olan sıfatlarla O'nu tarif etmeye çalıştıklarını; bunun üzerine Allah Teâlâ'nın da onlara cevap niteliğinde; "*Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyâmet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir*"⁶⁷ âyetini indirdiğini söyler.⁶⁸

Diğer taraftan Mâtürîdî, Yahudilerin Allah'ın birliğine inandıklarını iddia ettiklerine; fakat gerçekte "*Üzeyir Allah'ın oğludur*"⁶⁹ âyetinde belirtildiği gibi

63 Bu konuda yapılan tartışmalar için bkz. Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, s. 45-58.

64 Bkz. et-Tevbe 9/30.

65 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XII, 367.

66 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 345.

67 ez-Zümer 39/67.

68 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XII, 367. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, X, 58.

69 et-Tevbe 9/30.

oğlu olan bir Allah'a iman ettiklerine dikkat çeker. Böylesi bir imanın tevhid dininin gerekli gördüğü ulûhiyet anlayışını yansıtmadığını, bu nedenle onların mü'min olmadıklarını ve imanlarının da Allah katında geçerli olmayacağını önemle vurgular.⁷⁰

Mâtürîdî, “*Üzeyir Allah'ın oğludur*” şeklindeki iddianın ne zaman söylendiğine de temas eder. Ona göre bu iddia, Hz. Peygamber'in döneminde yaşayan Yahudiler değil de daha önceden yaşamış olan Yahudiler tarafından söylenmiştir. Mâtürîdî, bu durumu aynı zamanda Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olarak kullanır. Bu çerçevede, Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin bu iddianın daha önceki Yahudiler tarafından dile getirilmiş olduğunu bildiklerini, ancak bu gerçeği bildikleri hâlde gizlediklerine dikkat çeker.⁷¹ Zira ona göre Allah Teâlâ, onların gizlemiş olduğu bu bilgiyi peygamberine bildirmiş, Hz. Peygamber de hem onların hem de öncekilerin ne düşündüklerini ve neyi gizlediklerini Allah'ın haber vermesiyle bilmiş ve gizledikleri bu gerçeği onlara açıklamıştır. Hz. Peygamberin, bu gizlenen gerçeği açığa vurması ve geçmişten haber vermesi onun risâletinin doğruluğuna delâlet etmektedir.⁷²

Mâtürîdî'ye göre Yahudilerin Allah'a çocuk isnad etmeleri kendilerinin uydurdukları, yani herhangi bir semâvî kitaba dayanmayan çarpık bir ulûhiyet anlayışının ifadesidir. Mâtürîdî, bu konuda ne Yahudilerin ne de atalarının hiçbir bilgisi ve delillerinin bulunmadığını ve bu sözlerinin büyük bir iftira ve yalandan başka bir şey ifade etmediğini belirtir.⁷³ Hatta onların Allah'a ilişkin bu iftiralarının ne kadar çirkin olduğunu ifade etme ve onlara bir cevap verme niteliğinde; Allah Teâlâ'nın “*Rahmân'a çocuk isnad etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir*”⁷⁴ âyetlerini indirdiğini söyler. Mâtürîdî'ye göre, âyette iddia sahiplerinin en sağlam olarak bildikleri göğün delinmesi, yerin yarılması ve dağların yıkılması örnek verilmekle onların ne kadar çirkin bir davranışta ve iddiada bulduklarına dikkat çekilmektedir.⁷⁵

Mâtürîdî, Allah'a çocuk isnad edenlerin iddialarını iki açıdan değerlendirmeye tâbi tutar. Ona göre, Kur'an'da zikredilen “*Allah bir çocuk edindi*”⁷⁶ ifadesi ya

70 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 329.

71 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 344-345. Mâtürîdî'nin bu tespiti isabetli görünmektedir. Zira konuyla ilgili et-Tevbe 9/30 Medine'de Yahudilerin arasında okunduğu hâlde buna itiraz etmemeleri ya da onu yalanlamamaları, bunu bildiklerini göstermekte ve Mâtürîdî'nin bu görüşünü de desteklemektedir.

72 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 345.

73 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 345-346.

74 Meryem 19/88-89.

75 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 169 vd.

76 Bkz. et-Tevbe 9/30; Yûnus 20/68; en-Nahl 16/57.

hakiki anlamda ya da çocuğun mertebesi ve üstünlüğüne işaret etmek için mecâz anlamda kullanılmıştır.⁷⁷ Burada gerçek anlam kastedilmişse, bu Allah için söz konusu olamaz. Çünkü Allah Teâlâ her bakımdan çok zengindir, göklerde ve yerdeki her şey O'nundur. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Kimseyi doğurmamış, kimseden de doğmamıştır. Nitekim bu gerçek Allah Teâlâ tarafından İhlâs sûresinde “*doğurmamış ve doğmamıştır*” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁸ Buna ilaveten Mâtürîdî, akli delillere de başvurarak, Allah'a çocuk isnad etmenin yanlışlığını ispata çalışır. Bu bağlamda görünür âlemde çocuk sahibi olma sebeplerine dikkat çeker. Ona göre bir kişi ya duyduğu bir ihtiyaçtan, ya kendisine galip gelen şehvetinden yahut da korktuğu bir kişiye karşı çocuğunun yardımına ihtiyaç duymasından dolayı çocuk sahibi olmak ister. Bu üç durumun hiç biri Allah için düşünülemez. Zira yerde ve gökte olanların ve bu ikisi arasında bulunanların hepsi Allah'a aittir ki, bu durumda hepsi O'nun kuldur. Bu nedenle de O'nun, çocuk edinmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü O, çok zengindir. Yerdeki ve gökteki her şey O'na aittir. Bu niteliğe sahip olanın ise çocuğa ihtiyacı olmaz. Yarattıklarının hepsi Allah'ın kulu olduğuna göre yaratılmışlardan çocuk edinmesi mümkün olamaz. Ayrıca, ortağın ortağının cinsinden ve şeklinden olması gibi çocuk da babasının cinsinden ve şeklinden olur. Böylece ortağın nefyi çocuk edinmeyi de nefyeder. Çünkü her ikisinin mânası birdir. Kaldı ki, her şekil sahibinin bir zıttı ya da bir benzeri vardır. Zıttı veya şekli olanın ise Rabliği ve İlahlığı söz konusu olamaz.⁷⁹ Diğer bir ifadeyle ona göre bütün yaratıklar çift konumda bulunmaya veya alternatifli olmaya müsaittir, neslin türemesi de bu yolla olur. Allah Teâlâ ise bundan münezzehtir.⁸⁰

Mâtürîdî'ye göre “*Allah bir çocuk edindi*” ifadesiyle mecâzî anlamda çocuğun mertebesi ve üstünlüğü kastedilmişse, bu da kabul edilemez. Çünkü gerçekten çocuk edinmesi mümkün olmayanın, çocuğu derecesinde hiçbir kimseye bir mertebe vermeyeceği gibi çocuğu olacak ölçüde üstünlük de vermez. Buna göre hakiki anlamda çocuk edinmesi, içindeki eksiklikten dolayı imkânsızdır. Eğer bir kimseye bu hakiki anlamdaki gibi bir mertebe verilmesi mümkün olursa, hakiki anlamdaki eksiklik burası için de geçerli olur.⁸¹

Öte yandan Mâtürîdî, söz konusu ifadeyle mecâzî anlam kastedilerek Allah'ın kendisine dost edinmesi anlamında kullanıldığına ilişkin iddiayı da reddeder ve şöyle çürütür:

77 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 85-86.

78 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 85. Ayr. bkz. Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümeleler*, s. 97.

79 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 85. Benzer yorumlar için ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 217; II, 508; V, 164.

80 Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümeleler*, s. 99.

81 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 86. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 217 vd.

“Eğer bu ifade dostluktan ibarettir denilirse, denir ki; dostluk dostun özünden başkası hakkında da olur, yani dostların özü birbirinden farklı olabilir. Çocuk ise ancak babasıyla aynı özden olur. İkincisi, Allah'a dost olabilmenin yolu yapılan amellere ve davranışlara bağlıdır. Bu sayede o kişinin derecesi ve mertebesi yükselir ve bu yaptıklarının karşılığı olarak dostluğu hak eder. Çocuk ise yaptığı bir şeyden dolayı dünyaya gelmez. Aksine çocuğun doğumu çalışarak hak ettiği bir işin sonucu olmaksızın meydana gelir. Bu nedenle Allah kendisinden meydana gelebilecek doğumu “Gökleri ve yeryüzünü örneksiz olarak yaratandır. O'nun nasıl oğlu olur ki, eşi olmamıştır. Ve her şeyi, O yarattı. Ve O, her şeyi bilendir.”⁸² meâlindeki âyetle nefyetmiştir. Üçüncüsü de dostlukta bu isimlendirmeyi hak etme söz konusudur. Bunda oğul şeklinde isimlendirmeyi hak etme söz konusu olmadığı gibi, bu ismin verilmesiyle ilgili de bir izin gelmemiştir.”⁸³

Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak; “O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O her şeyi hakkıyla bilendir.”⁸⁴ âyetini de delil olarak kullanır. Bu âyette muhatap alınan kitlenin Allah'ın zevcesi olmadığını bilen bir topluluk olduğuna dikkat çeken Mâtürîdî, görünür âlemde çocuk edinmenin ancak bir zevce sayesinde gerçekleşebileceğini, diğer bir ifadeyle insanlar arasında çoğalmanın ve çocuk sahibi olmanın ancak bir baba ve anne sayesinde mümkün olabileceğini, bu anlamda Allah'ın zevcesi olmadığını bildikleri hâlde O'na nasıl çocuk isnadında bulduklarını eleştirmektedir.⁸⁵ Ayrıca Mâtürîdî'ye göre eğer Allah çocuk edinmiş olsaydı, o da ilâh olurdu. Çünkü çocuk babasından farklı bir cinse ve öze sahip değildir. Aksine babasının cinsinden, sûretinden ve özünden meydana gelir. Çocuğun ilâh olması durumunda da iki tanrının varlığı söz konusu olur ki, bu durumda her bir tanrı birbirine üstünlük kurmaya çalışacak, neticede de düzensizlik meydana gelecektir. Realiteye bakıldığında ise bu durum tam aksinedir. Buna göre yaratmanın ve eşyanın bir düzen içinde seyretmesi birkaç tane değil tek bir ilâhın varlığına, ortağının ve çocuğunun olmadığına delâlet etmektedir.⁸⁶

Netice olarak Mâtürîdî'ye göre Allah Teâlâ, kendisine oğul nisbet edilmesini ulûhiyette şerik alternatifini gündeme getirip tevhid ilkesini ortadan kaldıracığı için

82 el-En'âm 6/101.

83 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 218.

84 el-En'âm 6/101.

85 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 164; X, 58. Ayr. bkz. Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümelere*, s. 97.

86 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, X, 57-58. Benzer yorumlar için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 269-270.

büyük bir suç olarak değerlendirmiştir.⁸⁷ Eğer onlar, bir semâvî kitaba tam olarak inansalardı ve peygamberlerine de layıkıyla bağlansalardı, dinde aşırıya kaçmazlar ve bu tür yanlış görüşlere düşmezlerdi. Çünkü bütün peygamberler aynı ulûhiyet anlayışını, tevhid inancını tebliğ etmişlerdir.⁸⁸ Bu nedenle ne Hz. İsa ne de Hz. Üzeyir Allah tarafından nübüvvetle korundukları için Allah'tan başka meleklerle ya da peygamberlere ibâdet etmeyi emretmişlerdir.⁸⁹

1.2. DİN ADAMLARINI RAB EDİNMELERİ

Mâtürîdî'nin Yahudiliğe ilişkin ikinci tenkid noktası, din adamlarının rab edilmesidir. Çünkü ona göre bütün ilâhî dinlerin temelini oluşturan tevhid ilkesi peygamberlerin vefatlarından sonra çeşitli sebeplerden dolayı bozulmuş, özellikle bazı din adamları ve lider şahsiyetler rab kabul edilmiştir. O, bu durumu tevhid ilkesinden uzaklaşma olarak değerlendirmiş, bu çerçevede Yahudileri ve din âlimlerini eleştirmiştir.

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, Allah'ın dışında başkalarını da kendilerine rab kabul etmişler, böylece tevhid inancından uzaklaşmışlardır. Mâtürîdî, Yahudilerin Allah'tan başka kimleri Rab kabul ettikleri sorunun cevabını Kur'an-ı Kerim'de aramaktadır. Ona göre bu husus Kur'an'da: "*Yahudiler Allah'ı bırakıp, hahamlarını (Ahbârı); (Hıristiyanlar ise) rahiplerini (Ruhbânı) ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibâdet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır*"⁹⁰ ifadesiyle açıkça ifade edilmiştir. Buna göre Yahudiler, din âlimlerini (hahamlarını) rab edinmişler ve tevhid ilkesini ihlal etmişlerdir. Mâtürîdî, âyette geçen "Ahbâr" kelimesiyle Yahudi âlimlerin, "Ruhbân"lar ifadesiyle de Hıristiyanlar içinde kendilerine ait ibâdethaneleri (manastırları) bulunan, çokça ibâdet eden ve münzevî bir hayat süren kimselerin kastedildiğini ifade eder.⁹¹

Mâtürîdî, Yahudi ve Hıristiyanların din âlimlerini kendilerine "Rab" edinmelerinin ne anlama geldiğini Hz. Peygamber'den gelen bir rivâyete dayanarak açıklamaya çalışır. Rivâyete göre önceleri Hıristiyan iken kız kardeşinin teşvikiyle Müslüman olan Adıyy b. Hâtem et-Tâi, Hz. Peygamber'in Tevbe 9/31'i okuduğunu işitince onun yanına gelmiş ve ona: "*Biz onlara ibâdet etmiyoruz*", demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de kendisine: "*Onların haram saydiklarını haram, helâl saydiklarını helâl saymaz mıydınız? İşte bu, onlara ibâdet etmekten*

87. Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümeler*, s. 97.

88. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 283; V, 501; VIII, 106; XIII, 174-175.

89. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 348.

90. et-Tevbe 9/31.

91. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 346.

başka bir şey değildir” demiştir.⁹² Mâtürîdî, bu rivâyetten hareketle Yahudilerin din adamlarına hakiki anlamda ibâdet etmediklerini, fakat Allah’ın kendilerine helâl kıldığı bazı şeylerin din âlimleri tarafından haram, haram kıldığı şeylerin de helâl kılındığını, onların da bunları kabul ettiklerini belirtir. Mâtürîdî’ye göre mezkûr âyette “...Onları rab edindiler...”⁹³ ifadesi de Yahudilerin bütün emir ve yasaklarda din âlimlerini taklit etmelerini eleştirmek için kullanılmıştır.⁹⁴ Bu bağlamda Mâtürîdî, Kur’an’da Yahudi ve Hıristiyan din âlimleri hakkında geçen bu tarz ifadelerin mecâz anlamında kullanıldığını, din âlimlerinin gerçek mânada rab edinilmediğini; fakat kendilerine körü körüne itaat edilerek onların emir ve yasaklarının yerine getirilmesinin onlara ibâdet edilmesi anlamına geleceğini dile getirir.⁹⁵ Mâtürîdî, bu durumu: “*Ey âdemoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?*”⁹⁶ ve “*Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân’a isyankâr olmuştur.*”⁹⁷ âyetlerinde geçen şeytana tapma konusuna benzetir. Ona göre âyetlerde şeytana ibâdetin nispet edilmesinin nedeni, onun her davet ettiği şeye icabet edilmesi ve emrettiği her şeyin yapılmasından dolayıdır. Yoksa hiç kimse şeytana tapmayı kastetmez ya da ona ibâdet etmeye yeltenmez, fakat şeytana itaat edip emirlerine uymakla ona tapmış ve ibâdet etmiş gibi olunur. Buna göre din âlimlerinin rab edinilmesi de tıpkı bunun gibidir.⁹⁸ Mâtürîdî, aynı durumun peygamberler için söz konusu olamayacağına dikkat çeker ve bununla ilgili şöyle bir itirazın olabileceğini söyler: “*Şeytanın emrettiği ve davet ettiği şeylere itaat edilmesine ibâdet deniyor da, peygamberlere itaat eden mü’minler için bu vasıf neden kullanılmıyor, çünkü onlar da peygamberlerin daveti ve emriyle Allah’a ibâdet ediyorlar?*”

Mâtürîdî, bu itirazı ise şöyle cevaplandırır: “*Allah peygamberlerine bunu emrettiği için onlar, insanları Allah’a ibâdete davet edip emretmişlerdir. Hâlbuki, diğerleri adı zikredilenlere ibâdet etmeye bizzat kendileri davet etmişlerdir.*”⁹⁹ Ayrıca Mâtürîdî, Nisâ 4/80’e istinaden Allah’ın, peygambere ibâdeti değil, itaat edilmesini emrettiğini belirtir. Zira peygambere ibâdet etmek câiz değildir; fakat Allah, peygambere itaati kendisine ibâdet saymıştır.¹⁰⁰

92 İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, VII, 3455-3456.

93 et-Tevbe 9/31.

94 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an*, VI, 346.

95 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an*, VI, 346-347.

96 Yâsin 36/60.

97 Meryem 19/44.

98 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an*, VI, 346. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an*, VIII, 120.

99 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an*, VI, 161.

100 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an*, III, 345.

İnsanların din adamlarının, lider şahsiyetlerinin her dediklerini yapmaları, çoğunlukla onlarda ilâhî bir güç olduğuna inanmalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle Yahudi ve Hıristiyanların din adamları hakkındaki bu anlayışlarının, peygamberler ve bazı lider şahsiyetler söz konusu olduğunda çok daha ileri bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Nitekim Mâtürîdî, bu konuya dikkat çekmiş: “*Yahudiler; ‘Üzeyir Allah’ın oğludur’ dediler. Hıristiyanlar ise: ‘İsâ Mesih Allah’ın oğludur’ dediler.*”¹⁰¹ âyetini delil göstererek peygamberlerini Allah’ın oğulları olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.¹⁰² Ancak Mâtürîdî, burada Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında bir ayırım gözeterek Hıristiyanların Tevbe 9/31’de belirtildiği gibi Mesih’i gerçek mânada rab kabul ettiklerini belirtir ve şu açıklamada bulunur: “*Çünkü onlar; ‘O ilâhtır; İlahın oğlu da ilâhtır;’ demişlerdir. Böylece rab edinme ifadesi Mesihle ilgili olarak gerçek anlamda, din adamları hakkında ise mecâz anlamda kullanılmıştır.*”¹⁰³

Mâtürîdî, bu eleştirilerinin yanında söz konusu din adamlarının kendi menfaatleri için dinlerini nasıl tahrif ettiklerine de temas etmekte ve bu yönde de eleştiriler getirmektedir. Mâtürîdî’ye göre Yahudi ve Hıristiyan din adamları icraatlarıyla kendilerini rab yerine koymuşlar ve insanların mallarını haksız yere ellerinden almışlardır. Nitekim bu gerçek, “*Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar.*”¹⁰⁴ âyetiyle dile getirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu âyet din adamı sınıfından birçoğunun tam bir din istismarı yaparak insanların mallarının yediklerinin bir ifadesidir. Çünkü onlar menfaatleri karşılığında kitaplarını tahrif etmişler ve dinî gerçekleri gizlemişlerdir. Helali haram, haramı helâl saymışlardır.¹⁰⁵ Bu bağlamda Mâtürîdî, onların “*Ehl-i Kitâb’tan bir gurup, okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler. Hâlbuki okudukları kitaptan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı hâlde: Bu Allah katındandır; derler. Onlar bile bile Allah’a iftira ediyorlar.*”¹⁰⁶ meâlindeki âyete dikkat çekerek, Allah’ın kitabını değiştirmek ve tahrif etmek sûretiyle insanların mallarını haksız yere yediklerini belirtir. Ayrıca din adamlarına rab isminin nispet edilme sebeplerinden birinin de onların insanların mallarını kendi malları gibi görüp, insanları da kendilerine köle edinmeye çalışmalarını olduğunu söyler. Zira ona göre din âlimleri, bu tutumlarıyla artık kendilerine tâbi olanlar için rab konumuna gelmişlerdir.¹⁰⁷

101 et-Tevbe 9/30.

102 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, VI, 346.

103 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, VI, 346-347.

104 et-Tevbe 9/34.

105 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, VI, 351.

106 Âl-i İmrân 3/78. Mâtürîdî’nin delil olarak kullandığı diğer âyetler için bkz. en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13.

107 Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, VI, 351.

1.3. ALLAH HAKKINDA UYGUNSUZ KONUŞMALARI

Mâtürîdî'nin ulûhiyet konusunda Yahudileri eleştirdiği bir diğer husus da Allah hakkında uygunsuz konuşmalarıdır. Mâtürîdî, Yahudilerin bu yöndeki aşırılıklarını, Kur'an âyetlerinden hareketle ortaya koymaya çalışır ve onların Allah Teâlâ'yı gereği gibi anlayamayan bir zümre olduklarını ifade eder.¹⁰⁸ Bu çerçevede o, "*Allah fakirdir, biz zenginiz*"¹⁰⁹ ve "*Allah'ın eli sıkıdır (Allah cimridir)*"¹¹⁰ âyetlerini zikrederek Allah'a isnad edilen bu vasıfların bir yaratıcı için düşünülmesinin muhal olan sözler olduğunu ve Kur'an'ın bu yöndeki suçlamalarının daha çok Yahudileri hedef aldığını belirtir. Bu anlamda Mâtürîdî, konuya ilişkin mezkûr âyetlerin nüzûl sebebi olarak Yahudilerin: "*Muhammed'in ilâhı fakirdir, sizden borç istiyor, oysa biz zenginiz.*" demelerini nakleder. Mâtürîdî'nin naklettiğine göre, Yahudiler, "*Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızka) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.*"¹¹¹ âyetini işitince: "*Muhammed'in ilâhı fakirdir, sizden borç istiyor, oysa biz zenginiz.*" demişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ da "*Allah; 'Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü elbette duydu.*"¹¹² âyetini indirmiştir. Hatta Yahudiler: "*Allah'ın eli sıkıdır.*"¹¹³ demişlerdir. Allah da onların bu sözlerinin gerçeği yansıtmadığını bildirmek için: "*(Rızka) Allah daraltır ve genişletir.*" buyurmuştur.¹¹⁴ Mâtürîdî, Âl-i İmrân 3/181'in Yahudilerin bu ölçüsüz davranışlarına ve akılsızlıklarına delâlet ettiğini, bu akılsızlıklarının da Allah'ın elinin bağlı olduğunu iddia edecek dereceye kadar ulaştığını ifade eder.¹¹⁵

Mâtürîdî, Allah hakkında söylenen bu çirkin sözlere yönelik eleştirilerini daha çok Bakara 2/245 ve Hadîd 57/18'in tefsirinde dile getir ve Yahudilerin bu yöndeki iddialarını cevaplamaya çalışır. Ona göre, söz konusu âyetlerde dikkat edilmesi gereken birkaç husus vardır. Öncelikle Allah Teâlâ'nın fakirliği ve muhtaçlığı dolayısıyla borçlanacak bir fakirlik ve muhtaçlık içerisinde olamayacağını bilinmesi gerekir. Ayrıca âyette Yahudilerin fakirlere yaptıkları infaktan dolayı minnet etmemeleri de istenmektedir. Çünkü görünür âlemde her borç veren, borçlunun buna ihtiyacı olduğu için ya da fakirliği dolayısıyla bunu yapmaz. Aksine malı görünürde onun yanında güvende olsun diye verir. Alacaklının malını yağmadan kurtardığı için minnet borçluya olmalıdır. Aynı şekilde fakirlere verdikleri sadaka ve borç

108 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XII, 367.

109 Âl-i İmrân 3/181.

110 el-Mâide 5/64.

111 el-Bakara 2/245.

112 Âl-i İmrân 3/181.

113 el-Mâide 5/64.

114 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 134, 494.

115 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 494.

kabilinden mallar ihtiyaç duyacakları güne kadar Allah katında korunmuştur. Bu durumda fakire bir minnet söz konusu olamaz. Âyette dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da Allah Teâlâ'nın ikramı ve cömertliğinden haber verilmesidir. Hem mal sahibinin hem de malın gerçek sahibi Allah Teâlâ'dır. Kendisine ait olduğu için dilerse Allah, mal sahibinin bütün mal varlığını alabilir. Ancak bunu yapmamış aksine kendisine kat kat karşılığını vereceğini bildirerek ondan borç istemiştir. Görünür âlemde efendinin kölesinden borç istemesinin köle için bir şeref ve büyüklük anlamına geldiğine dikkat çeken Mâtürîdî, tıpkı bunun gibi zati itibariyle zengin olan Allah Teâlâ'nın kulundan borç istemesinin o kul için bir şeref ve büyüklük anlamı taşıdığını belirtir.¹¹⁶ Ayrıca o, “*Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir*”¹¹⁷ âyetinin “*Allah fakir; biz zenginiz*”¹¹⁸ diyen Yahudilerin sözlerine karşılık bir cevap niteliği taşıdığını ifade eder. Zira ona göre Allah Teâlâ, bu ifadeyle sanki şöyle demiş gibidir: “*Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aitken fakirliğin ve ihtiyacın O'na, sizler de O'nun kulları ve köleleri iken –ki kölenin mal varlığı efendisine aittir– zenginliğin size nispet edilmesi nasıl mümkün olabilir?*”¹¹⁹ Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre Yahudilerin Allah'ın kendi fakirliği ve onların zenginliğinden dolayı onlardan borç istediğine dâir sözleri yersiz bir iddiadır. Buna ilaveten Yahudiler kendilerinden Allah için yardım istenince, Allah'ın kendilerine bir şey vermemesinden, ellerinin darlığından yakınıp, “*Sanki verse Allah'ın hazinesinden bir şey mi eksilir? Allah'ın eli bağlıdır (cimridir).*” diyerek Allah hakkında uygunsuz konuşmalarına devam etmişlerdir. Mâtürîdî'ye göre Yahudilerin “*Allah cimridir*” sözünü boşa çıkarmak üzere “*Bir de Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır' dediler: Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir*”¹²⁰ âyetini indirmiştir. O bu âyetin tefsirinde Yahudilerin bu uygunsuz konuşmalarına çeşitli açılardan eleştiriler getirmiştir.

İlk olarak Mâtürîdî, Yahudilerin Allah'ın cimriliği olarak öne sürdükleri “Allah'ın eli bağlıdır” ifadelerine karşılık, Allah'ın nimetinin bol ve kullarına karşı cömert olduğunu, dilediğine bol rızık vereceğini, dilediğinden rızık kısacağını ifade ederek iddialarına cevap verir. Bu çerçevede Mâtürîdî, Yahudilerin sözleri ile ilgili bazı müfessirlerin görüşlerini nakleder. Birinci görüşü göre, Yahudiler bu sözü söylemekle “*Yahudiler ve Hıristiyanlar 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap*

116 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 495-496. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 135-136.

117 Âl-i İmrân 3/189.

118 Âl-i İmrân 3/181.

119 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 507-508.

120 el-Mâide 5/64.

eder. Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah'a aittir. Sonunda dönmüş de ancak O'nadır."¹²¹ âyetinde de işaret edildiği üzere Allah'ın kendilerini cezalandırmayacağını kastetmişlerdir. Mâtürîdî, böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını ifade ederek, Allah'ın bağışlama ve azap etme hususunda iki elinin bağlı değil, aksine açık olduğunu, dilediğini bağışlayabileceğini, dilediğine de azap edebileceğini belirtir. Mâtürîdî ikinci görüş olarak İbn Abbâs'ın (ö. 68/688) yorumunu nakleder. Buna göre Yahudiler bu sözü gerçek anlamda söylememişler, aksine mecâzî anlamı kastederek Allah'ı cimri olmakla nitelendirmişlerdir. Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın insanlar arasında en iyileri olmalarından dolayı Yahudilere bol rızık verdiğini, ancak onların Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda onu inkâr edip, Allah'a isyan edince onlara verdiği bol rızıkın bir kısmını onlardan kıstırmış olduğunu, bunun üzerine onlar da: "*Allah'ın eli sıkıdır.*" dediklerine dâir bir görüş daha nakleder. Bu görüşe göre Yahudiler, bu sözleriyle gerçek anlamda Allah'ın elinin bağlı olmasını değil, daha önceden verdiği bol rızık artık vermeyip onlardan kıstığını kastetmişlerdir.¹²² Mâtürîdî, bu görüşleri naklettikten sonra "eli bağlı" deyiminin cimrilikten kinaye olduğunu ve Allah'ı cimrilikle nitelendirme anlamı taşıdığını, âyetin de Yahudilerin cimriliklerinden bahsettiğini söyler. O, bu görüşünü desteklemek için "*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın*"¹²³ âyetini delil gösterir. Ona göre âyette geçen "eli sıkı olma" ifadesiyle ellerin boyna bağlı olması değil, infakta cimriliğin yasaklanması kastedilmiştir. Mâide 5/64'de geçen: "*Onların elleri bağlansın*" ifadesi de bu anlamda kullanılmıştır.¹²⁴

Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu bir diğer konu da yine aynı âyette geçen: "*Allah'ın iki eli de açıktır*" ifadesidir. Ona göre âyette Allah'a el izafe edilmesinden insanlara el izafe edilmesi gibi bir anlam çıkarılamaz. Allah'a ilişkin bu tarz ifadeler hakiki anlamda değil mecâz anlamda anlaşılmalıdır.¹²⁵ Bu nedenle ona göre âyette geçen "eli bağlıdır" ifadesi cimrilik anlamında, "iki eli açıktır" ifadesi de cömertlik anlamında insanların anlayabileceği bir ifade olması sebebiyle kullanılmıştır.

Mâtürîdî, bu açıklamalarından sonra Yahudilerin Allah hakkında söyledikleri söz konusu çirkin sözlerinden dolayı azaba uğradıklarını ve Allah'ın rahmetinden kovulduklarını ifade eder. Çünkü ona göre Kur'ân-ı Kerîm'in onların kitaplarında da bulunan Hz. Peygamber'in sıfatları, nitelikleri ve diğer tahrif ettikleri hükümleri açıklaması Yahudilerin inkâr ve azgınlıklarını artıracaktır. Yani Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e iman etmeyeceklerdir.¹²⁶ Âyetinin devamında Yahudilerin

121 el-Mâide 5/18.

122 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 266 vd.

123 el-İsrâ 17/29.

124 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 267.

125 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 267.

126 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 268.

karakterinden bahsedildiğine ve onların fesat çıkarmaya uygun seciyeleri yüzünden kendi aralarında bile dirlik sağlayamayan bir toplum olduğunu dikkat çeken Mâtürîdî, onların farklı mezheplere ve gruplara ayrıldıklarını, aralarındaki fikrî ihtilaflardan dolayı insanlara karşı düşmanlık ve kin beslediklerini belirtir.¹²⁷ Çünkü onlar kendi aralarında sağlayamadıkları birliğin diğer insanların arasında olmasını çekememektedirler. Nitekim onlar, mü'minlere karşı savaşmak için kâfirlerle işbirliği yapmışlar ve onlara yardım etmişlerdir. Bu sûretle de yeryüzünde bozgunculuk çıkarmışlardır. Mâtürîdî'ye göre onların kendi kitaplarında var olan Hz. Muhammed'in sıfatlarını ve niteliklerini gizlemeleri, peygamber olacağına dâir işaret ve delilleri tahrif etmeleri ve bu sûretle insanları Allah'ın indirdiğinden başka bir şeye davet etmeleri faseta koşmak ve bozgunculuk çıkarmak anlamına gelir. Allah ise bozguncuları sevmez ve onlardan razı olmaz. Bu nedenle onlar, Hz. Peygamber'e karşı ne zaman bir tuzak kurmak isteseler ve onu öldürmek için bir araya gelseler, Allah Teâlâ, onların bütün bu çabalarını boşa çıkarmış ve bu amaçla tekrar bir araya gelmemeleri için aralarını ayırmıştır.¹²⁸ Bu bağlamda Mâtürîdî, Yahudilerin Kur'an'da kıskanç ve bozguncu bir topluluk olarak yeryüzünde devamlı fesat çıkararak bir karaktere sahip olan, Müslümanlara karşı da kin ve düşmanlık beslemede insanların en şiddetlisi olarak nitelendirilen bir toplum olarak bahsedildiğine dikkat çeker.¹²⁹

SONUÇ

Mâtürîdî'ye göre beşeriyetin ilk dini, tevhid dinidir. İlahî dinlerin temelini de tevhid merkezli inanç esasları oluşturmuştur. Bu inançları Allah'tan geldiği şekliyle koruyan din sahipleri "Hanif" veya "Müslüman"; koruyamayan ve tahrif eden din sahipleri ise "Ehl-i Kitâb" ismini almaktadır. Bu anlamda Mâtürîdî, ilâhî vahye mazhar olan Ehl-i Kitâb'ın kendilerine vahyedilen tevhid inancını bozduklarını belirtmiştir. Ehl-i Kitâb terimini de tevhid, vahiy, kitap ve nübüvvet gibi konularda bilgileri olan, fakat inat ve kibirleri yüzünden peygamberden bir kısmını inkâr eden, Allah'a oğul isnad etme ve din adamlarını rab edinme şeklinde bir inanç benimseyerek tevhid inancını bozan Yahudi ve Hıristiyanları ifade etmek için kullanmıştır.

Mâtürîdî'ye göre ilâhî dinlerin temelini oluşturan tevhid inancını bozan dinî toplulukların başında Yahudiler gelmektedir. Bunun en önemli göstergesi de onların antropomorfik (insanbiçimci) bir Tanrı anlayışını benimsemiş olmalarıdır. Buna göre Yahudilik, her ne kadar temelde vahiy kaynaklı olup tektanrıcılığa dayalı bir din olsa da, zamanla çeşitli faktörlerin etkisi sonucu tevhid inancından uzaklaştırılarak tahrif ve tebdîle uğramış bir dini ifade etmektedir. Bu bakımdan Allah Teâlâ,

127 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 269.

128 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 269-270.

129 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 286-287.

bozulan ilâhî dinleri aslına döndürmek, tevhid inancını tekrar ikame etmek için çeşitli zamanlarda farklı toplumlara birçok peygamberler göndermiştir. Bütün peygamberler, insanları tevhid inancına yani Allah'ı birlemeye ve ibâdeti sadece O'na has kılmaya çağırılmışlardır. İşte bu inancı aslına uygun şekilde koruyan tek din ise Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslâm dinidir.

Tevhid inancını ilâhî dinlerin vazgeçilmez temel unsuru kabul eden Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb olarak değerlendirdiği Yahudilerin Allah'a oğul isnad etme, O'nun hakkında uygunsuz konuşma ve din adamlarını rab edinme şeklinde bir inanç benimseyerek bu inancı tahrif ettikleri üzerinde durmuştur. Buradan hareketle Yahudilerin tanrı tasavvurlarını tenkid edip, ulûhiyet anlayışlarındaki çelişkileri ve sapmaları akli ve nakli delillerle ispatlamaya çalışmıştır.

Mâtürîdî'nin Yahudilere yönelik ulûhiyet eleştirisinde üzerinde durduğu konuların başında teşbihi anımsatacak antropomorfik Tanrı tasavvurları üzerinde durmuş, eleştirilerini de Tanrı'nın mutlak birliği (tevhid inancı) ilkesinden hareketle yöneltmiştir. Hiçbir şeyin Allah'ın dengi, misli ve benzeri olamayacağı ve beşerî vasıfla nitelendirilemeyeceği şeklindeki âyetleri¹³⁰ kendisine referans alan Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın temel inanç ilkesi olarak belirlediği tevhid inancını bozan ya da kabul etmeyen tüm yaklaşımları tenkid edip reddetmiştir. Bu bağlamda Mâtürîdî, Yahudilerin teşbih anlayışına dikkat çekmiş, Allah hakkında uygunsuz konuşmaları, O'nu açıkça görmek istemeleri ve O'na çocuk isnad etmeleri gibi inançları üzerinde durmuştur. Özellikle Yahudiler tarafından Allah'a isnad edilen “*Üzeyir Allah'ın oğludur*”¹³¹, “*Allah fakirdir, biz zenginiz*”¹³² ve “*Allah'ın eli sıkadır (Allah cimridir)*”¹³³ gibi beşerî vasıfların bir yaratıcı için düşünülmesinin muhal olduğunu belirtmiş, bu ve buna benzer tüm inançları Allah için düşünülen tenzih ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bu kapsamda Allah'ın vahdâniyeti, yaratılmışlardan hiçbir şeye benzemediği, eşi ve benzerinin olmadığı şeklinde temayüz eden tenzihî sıfatlara dikkat çekmiştir.

Mâtürîdî'nin ulûhiyet konusunda Yahudilere yönelik ikinci tenkid konusu ise, onların “*(Yahudiler) Allah'ı bırakıp hahamlarını rabler edindiler...*”¹³⁴ âyetinde ifade edildiği üzere din adamlarını rab ve ilâh edinmeleridir. Bu anlamda Mâtürîdî, başta din âlimlerinin tutum ve davranışları olmak üzere Yahudileri çeşitli açılardan eleştirmiştir. Mâtürîdî, onların din adamları hakkındaki bu ifadelerin sembolik (mecâz) olduğunu, onları rab edinerek kendilerine gerçek anlamda ibâdet ve tapınmada bulunulmadığını, ancak körü körüne itaat ederek din adamlarının emir ve

130 es-Şûrâ 42/11, el-İhlâs 112/4.

131 et-Tevbe 9/30.

132 Âl-i İmrân 3/181.

133 el-Mâide 5/64.

134 et-Tevbe 9/31.

yasaklarını istisnasız yerine getirmenin kendilerine kulluk/ibâdet etme ve tapma anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ona göre, Yahudilerin bu durumu “*Ey âdemoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin, diye emretmedim mi?*”¹³⁵ “*Babacığım! Şeytana kulluk etme!*...”¹³⁶ âyetlerinde geçen şeytana tapma konusuna benzemektedir. Âyetlerde şeytana ibâdetin nispet edilmesinin nedeni ise onun her davet ettiği şeye icabet edilmesi ve emrettiği her şeyin yapılmasından dolayıdır. Yoksa hiç kimse şeytana tapmayı kastetmez ya da ona ibâdet etmeye yeltenmez, fakat şeytana itaat edip emirlerine uymakla ona tapmış ve ibâdet etmiş gibi olunur. Din adamlarının rab edinilmesi de tıpkı bu durum gibidir.

Son olarak Mâtürîdî'nin Yahudilik eleştirisinde ulûhiyet anlayışlarına ilişkin bu genel yaklaşımı, ilâhî bir kitaba sahip olan bu dini (Yahudiliği) mevcut hâliyle hükümsüz kılmaktadır. Bunun en önemli delili de onların tevhid ilkesini ihlal ederek Allah'ın sıfatları konusunda aşırıya kaçmaları, O'nu beşerî özellikler ile nitelendirmeleri, gereği gibi takdir edememeleri, din adamlarının rab edinmeleri ve kutsal kitaplarını tahrif etmeleridir.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yay., 2002.
- ADAM, Baki, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Pınar Yay., 2011.
- ADAM, Baki, “Müslümanların Yahudilere Yönelittiği Teolojik Eleştiriler”, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, 4 (2004): 103-118.
- ARMSTRONG, Karen, *Tanrının Tarihi*, çev. Oktay Özel v.dğr., Ankara: Ayraç Yay., 2008.
- AYDIN, Fuat, *Dinleri Tarihinde Okumak*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- AYDIN, Fuat, “Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi”, *Usûl*, 2 (2004): 103-128.
- BEHIY, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, çev. Sabri Hizmetli, İstanbul: Fecr Yay., 1992.
- BESALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem Yay., 2002.
- DEMİRCİ, Kürşat, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2002.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İstanbul: İFAV Yay., 2000.
- FIRESTONE, Reuven, *Yahudiliği Anlamak: İbrahim'in Çocukları*, çev. Çağlayan Erendağ v.dğr., İstanbul: Gözlem Yay., 2004.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya: Vadi Yay., 1998.
- GÜNER, Osman, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Ankara: Fecr Yay., 1997.
- GÜRKAN, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İSAM Yay., 2008.
- İŞİK, Hidayet, *Âmirî'ye Göre İslam ve Öteki Dinler*, İstanbul: İz Yay., 2006.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn b. Şihâbiddîn Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. B. Karlığa v.dğr., İstanbul: Çağrı Yay., 2002.

135 Yâsîn 36/60.

136 Meryem 19/44.

- İBN MEYMÛN, Ebû İmrân Mûsâ b. Ubeydillâh el-Kurtubî el-İsrâîlî, *Delâletü'l-hâirîn*, nşr. Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- KAUFMANN-EISENBERG, Francine-Josy, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", *Din Fenomeni*, haz. Mehmet Aydın, Konya: Din Bilimleri Yay., 2000, s. 262-283.
- KURT, Ali Osman, *Erken Dönem Yahudi Tarihi: Yahudiliğin Mimarı Ezrâ*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2007.
- KUTLUAY, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, İstanbul: Anka Yay., 2004.
- el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yay., 2009.
- el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mîzân Yayınevi, 2005-2010, I-XVII.
- ÖNAL, Recep, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- ÖNAL, Recep, "Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği: Tahrif Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri", *İslami Araştırmalar*, 27/3 (2016): 333-352.
- SHAHAK, İsrail, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, çev. A. Emin Dağ, İstanbul: Anka Yay., 2004.
- TAŞPINAR, İsmâil, *Duvarın Öteki Yüzü*, İstanbul: Gaye Kitapevi, 2003.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Te'vilâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeleler*, İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003.
- TUNÇBİLEK, H. Hüseyin, "İslâm'ın Dışındaki Monoteist Düşünce ve İnançlarda Ulûhiyet Anlayışı", *MARİFE*, 3/1 (Bahar 2003): 119-140.
- WOLFSON, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri*, çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 2001.